

גתה, שילר, הַרְדֵּר ו... יענקל

סיפור מסע בקיץ

"זאת היא אירופה", אומר המורה לְהֵמֵן לתלמידו הצעיר אריך-אמיל בהתקרבתם על סיפון ספינת האלבה ממסעם באזור שווייץ הסאכסונית לעיר דרזדן, המעטירה בזהב מגדליה. אריך קסטנר כתב כך בספרו האוטוביוגרפי "כאשר הייתי נער קטן", אבל כידוע, קסטנר היה לפעמים אירוני ואין לדעת אם התכוון רק לשבח, באמירה זו של המורה.

"זאת היא אירופה", אומר גם אני בלבי כל אימת שאבוא אל מרחביה ועריה של אירופה המרכזית, וויימאר לא כל שכן. את הביקור בן היומיים בה התחלתי במה שסמוך לה: היה יום קיץ נעים, פאסטורליה וניחוחות יער עטפו את כל המטפס במעלה הר אֶטְרֶסְבֶּרְג שמתחתיו שוכנת העיר. בתוך יערות תורנינגיה, ממדינות גרמניה המזרחית, כפרים קטנים, טירות ימי-ביניימיות, עיירות קטנות ציוריות ומכרות ישנים. הבתים מעוטרים ברוב חן בפרחים הגולשים מן החלונות. ביערות אלה אולי משוטטים עדיין הנזל וגרטל, כיפה אדומה, זהבה והדובים, שלגייה והגמדים. באוקטובר 1808 הזמין הדוכס קארל-אוגוסט את מתכנסי קונגרס ארפורט (ובהם הקיסר נפוליון והצאר אלכסנדר הראשון), בעת הפוגה קצרה במלחמותיהם, למסיבת ציד צבאים בהר אטרסברג. אבל אני באתי שמה בעניין אחר לגמרי.

ויימאר היתה מרכז הרנסאנס של הספרות הגרמנית החל ממחצית המאה ה-18. בעיר פעל ויצר הקאפלמייסטר יוהאן סבסטיאן באך, וכאן נולד בנו קארל פיליפ עמנואל. הנה נאספו מאורות הספרות והפילוסופיה יוהאן וולפגאנג פון גתה, פרידריך שילר, יוהאן גוטפריד הרדר אוהב ישראל (!), כריסטוף מרטין וילאנד. כאן התגוררו הקומפוזיטור פרנץ ליסט והפילוסוף פרידריך ניטשה, וכאן החל עידן באוהאוס. אסוציאציה נוספת: "ויימאר" הוא כינויה של הרפובליקה הגרמנית שנוסדה לאחר מלח"ע הראשונה, כשלה ופינתה מקומה לרייך השלישי.

כיום מונה אוכלוסייתה כשש רבבות, עיירה בינונית בקנה מידה אירופי, אבל תדמיתה כמרכז תרבות עדיין שרירה וקיימת. ב-1989 הכריזה אונסקו שהעיר וסביבתה הם נכס תרבות עולמי. כיכר השוק אופיינית למרכז אירופה - בנייני רנסאנס ובארוק ("כמו גלויה צבעונית") מקיפים רחבה מלבנית גדולה מרוצפת אבנים קטנות, ועליה חולש בית העירייה. איזו תפאורה - את אחת מצלעות הכיכר, מול השוק, מפאר בניין רנסאנסי בן ארבע קומות, כניסות מקושטות וגמלונים מעוגלים. כאן בילה את ימיו האחרונים לוקאס קראנאך האב (1472-1553), צייר הרפורמציה, כימאי ורוקח, בן חסותו ויועצו של הדוכס יוהאן פרידריך, וידידו של הרפורמאטור האנטישמי מרטין לותר.

אל תחנת הרכבת הניאו-קלאסית של העיר ויימאר, הגעתי מתחנת הרכבת הענקית של לייפציג - דרך יערות, עיירות, כפרים ושדות ירוקי עד. כך נראה הנוף הרוגע גם לפני כששים שנה, בעצם ימי הזדון של מלחמת העולם השנייה. מהתחנה נסעתי אל אטרסברג. לדידי, וויימאר אינה רק תרבות, אלא קודם כל הגיהנום הקרוי בוכנוואלד. השם הזה מסלף את האמת השטנית. תרגומו לעברית,

נהג טקסי כבן חמישים עמד משועמם בתחנה שבכניסה לעיר. אין קליינטורה. "אפשר לנסוע אתך אל בוכנוואלד?". "ברצון", ענה, וממש קפץ לתוך מכוניתו. בסמוך חנו עוד מוניות, ופרנסה צריך. נסענו אפוא אל "המחנה".

"מנין האדון בא?" שאל אותי הנהג בנימוס, וכששמע ישראל הביע עניין לענות על כל שאלה שאשאל על אודות המקום. גם את שמו אמר מיד - אינגו, וכבר אנחנו כמעט חברים. הדרך התעקלה במעלה ההר, ובאחד הפיצולים אמר לי אינגו: "הנה רציף הרכבת". הרגשתי מעין מכה. כאן, ב-5 באוגוסט 1944, נפרקה במכות ובבעיטות סחורת העבדים מקרון הבהמות. ביניהם היה יענקל שק יליד העיר זאמושץ' במזרח פולניה. יענקל היה אחי אבי. הוא הובא מן התופת בפולניה אל עבודת הפרך, העינויים, מחלת הטיפוס והמוות הבלתי נמנע (בערך 56,000 נרצחים). בעיקול הדרך לפני הכניסה למחנה, ציין הנהג בנימת התנצלות כלשהי שגם אביו לא ידע דבר. הבטתי בו והפטרתי הנהון, הוא הבחין כנראה בספקותי והשתתק.

על הרציף התייחדתי עם זכר דודי, חברו הטוב והקרוב של אבא. אילו רק נשאר בארץ ישראל, שאליה עלה עוד ב-1924 עם אחיו הבכור אברום-הרשל, ולא חזר לפולניה מפאת חוסר העבודה והרעב כאן. ואילו רק הקדים את שובו ארצה, כפי שתכננו כל בני המשפחה. אילו רק עלו כולם מבעוד זמן... אברום-הרשל עצמו, עלה ארצה בשנת 1923, מראשוני אנשי "ההגנה" בחיפה, מסוללי כביש סרפנד-ירושלים, מראשוני המתנדבים למכבי-האש בהדר-הכרמל, נוטר מתנדב בגבול הצפון במאורעות תרצ"ו, נפל על משמרתו כנוטר בהביאו מים מן המושבה באר-טוביה לקיבוץ נגבה ונפטר בשבת, י"ח באלול תרצ"ט 2.9.1939.

מתחם המחנה חשוף ובו מעט מבנים ששרדו מן המלחמה. אחד מהם הוא "בלוק המרפאה" - אפילו השפה האורוליאנית לא בנתה מונח ציני כל כך. במרתף בלוק זה נמצא חדר האונקלים, כמו באטליז. כאן ב"בלוק המרפאה" נתלו אסירים בעורפם על ווים תקועים בקירות, עד צאת נשמתם בעינויים איומים. זהו אם כן האפיטומאט של שלטון הגזע העליון.

למטה במורד נמצאים שרידי "המחנה הקטן", ששטחו בערך דונם או שניים, לשם נזרקו חולי הטיפוס והדיזנטריה והושארו לגסוס עד מוות בלי מזון, מים או סניטציה כלשהי. עמדתי לבדי ובראשי עברו תמונות שאותן כמובן לא חוויתי. אנשים חולים, צמאים רעבים מוטלים בתוך צואתם וקיאם ללא כל תקוות חיים. זה כנראה הגיהנומי שבכל מחנות המוות שיצרה המפלצת הנאצית באירופה.

בשוטטי שם, בין "בלוק המרפאה" ובין "המחנה הקטן", ראיתי כעשרים נערים ונערות גרמנים עם מדריכם. עצרתי להאזין והתבוננתי בהתרשמותם של הצעירים ובתגובותיהם. חלקם נראו מזועזעים. המדריך פנה אלי בשאלה ישירה אם אני מישראל. "כן", השבתי. "היו כאן קרובים שלך?". "כן, דוד שלי".

"במשרדי המחנה יש ארכיב. לך לשם ואולי תמצא משהו על דודך", אמר המדריך. הוא לא היה צריך לומר זאת פעמיים.

עכשיו, כשאני משחזר את הרגע שבו למדתי פתאום כי שהייתו של דודי יענקל במחנה - התחנה האחרונה בחייו - מתועדת היטב, אני נזכר באותו מדריך, שדיבר בנימה יובשנית ועניינית ושלח אותי לארכיב. אולי חשש לעורר ציפיות, שהרי לא ידע אם גם מסמכיו של דודי שרדו.

ובכן, במשרדי המחנה הוקם מאגר אינפורמציה מסודר (אלא מה) ובו פרטים רבים על האסירים, חלק מתוכנית גדולה למחשוב הארכיבים של הרייך. קיבל את פני בחור צעיר ושמו יואכים קניג ומיד הציג אותי לפני שאר עובדי הארכיון. שלושה חוקרים עמדו עלי לשמשני, טרחו ועד מהרה הביאו אלי מסמכים על אודות דודי יענקל, לרבות "תעודת הקבלה" שלו. הם חשו בהתרגשות הרבה שלי, נראו להוטים לעזור ככל האפשר ולמצוא מקורות מידע נוספים.

יענקל הושלך למחנה הקטן, ושהה שם כמה ימים. בהיותו אדם חזק החזיק מעמד, ונשלח לעבודות פרך במחנה נלווה (סאטליט) בעיירה פֶּלוֹסְבֶּרג הסמוכה ללייפציג. שם הלך לעולמו, בסבל רב, בראשית מאי 1945, יום או יומיים לפני השחרור. אירועי תאריך השחרור עצמו כבר אינם מתויקים, וכאן השיחה עם עובדי הארכיב קיבלה מפנה סרקסטי: ההיסטוריונית של משרד מחנה בוכנוואלד אמרה, בכמעט התנצלות, כי בתקופה המדוברת שררה מהומה ומעקב מסודר כבר לא היה אפשרי...

לפני שנים סיפר אבינו לאחותי ולי, שאחרי המלחמה פגש בנתיבי "הבריחה" באירופה המרכזית מכר ותיק בן עירו. היתה זאת אחת מאותן פגישות, גרסה מוקדמת של "המדור לחיפוש קרובים". אנשים ניסו למצוא בדלי מידע על יקיריהם, על פי רוב לשווא. ובכן, אותו מכר סיפר לאבי כי היה אסיר בבוכנוואלד ופגש שם את יענקל, שנלקח משם ונרצח ממש לפני השחרור. הנה: סיפור החיים היקר שסיפר לנו אבא, מתממש במפתיע במסמכים המסודרים של המחנה.

התרגשותי הגיעה לשיא כשהציגו לי את המסמך העיקרי: יענקל דודי הוא שמילא במו ידיו את הפרטים בתעודה, בכתב רהוט (אותו כתב הדומה כל-כך לכתבי היד של סבי ושל אבי), בגרמנית שוטפת. הוא רשם את תמצית סיפור חייו, את שמות הוריו (מרים מירל לבית שווארץ וישראל-יצחק שעק) ואשתו (רבקהלה לבית קליגער), שכבר נרצחו עם שאר בני המשפחה, העיר והסביבה באפריל 1942. אחרי פסח תש"ב נשלחו רוב יהודי זאמושץ' למחנה המוות בלז'ץ שבדרום מזרח פולניה. עוד כתב יענקל שהשכלתו וידיעותיו בשפות יידיש, גרמנית ופולנית טובות. מן הסתם חשב שזה יועיל לו. המראיין הגרמני הוסיף כי מבנה גופו של האסיר מוצק (אפשר להעסיקו בפרך).

Konzentrationslager Art der Haft: Gef.-Nr.: 68403

Name und Vorname: SZCZK Jakob
 am 15. 10. 1944 in Zamosc, Bez. Nowell, Poln. Lublin
 Wohnort: ul. Rynek 24/6, Bez. Dist. W. O.
 Beruf: Maschinenbau J. Rel.: nos.
 Dienstverpflichtung: Poln. Stand: verst.
 Familienstand: Poln. Spediteur Israel Sz. geb. 1904, wohnen
Müller Mirka Sz. geb. Schwarz, W. O.
 Name der Ehefrau: Pojarka Sz. geb. Flieger, geb. 1914 Rasse:
 in Zamosc
 Geburtsort:
 Geschlecht: Alleiniger Erhalter der Familie oder der Eltern:
 Verhaftung: Volksk., 5. Abt. Gefangenen
 Minderheitsnachricht: von - bis
 Körpergröße: von - bis
 Ohren: 159 Gestalt: mittelgroß Gesicht: oval Augen: grün
 Nase: gebogen Mund: ger. Ohren: abstehend Zähne: rotlos
 Haare: schwarz Sprache: poln., deutsch
 Ausstehende Krankheiten oder Gebrechen:
 Besondere Kennzeichen: Reine
 Dienstverpflichtung:
 Verhaftet am: 16. 10. 1944 wo: Zamosc
 1. Mal eingekerkert: 25. 6. 43 KL Lublin, 4. Herbst 5 9 8/44 KL Bn
 2. Mal eingekerkert: 3. Mal eingekerkert: Ju. G. Kommando
 Übernehmende Dienststelle:
 Dienstort:
 Familienverpflichtung: von - bis
 Wichtige Funktionen:
 Mitglied v. Lagerorganisationen:
 Kritische Vorkräfte:
 Politische Vorkräfte:
 Ich bin bereit beigegeben worden, dass meine Bestrafung wegen intellektueller Urkundenfälschung
 erfolgt, wenn sich die obigen Angaben als falsch erweisen sollten.
 S. S. W. Jakob Szczek Der Lagerkommandant 6113

התרגשותי הגיעה לשיא כשהציגו לי את המסמך העיקרי: יענקל דודי הוא שמילא במו ידיו את הפרטים בתעודה, בכתב רהוט (אותו כתב הדומה כל-כך לכתבי היד של סבי ושל אבי), בגרמנית שוטפת. הוא רשם את תמצית סיפור חייו, את שמות הוריו (מרים מירל לבית שווארץ וישראל-יצחק שעק) ואשתו (רבקהלה לבית קליגער), שכבר נרצחו עם שאר בני המשפחה, העיר והסביבה באפריל 1942. אחרי פסח תש"ב נשלחו רוב יהודי זאמושץ' למחנה המוות בלז'ץ שבדרום מזרח פולניה. עוד כתב יענקל שהשכלתו וידיעותיו בשפות יידיש, גרמנית ופולנית טובות. מן הסתם חשב שזה יועיל לו. המראיין הגרמני הוסיף כי מבנה גופו של האסיר מוצק (אפשר להעסיקו בפרך).

בין התמונות המשפחתיות, מצויה בידי תמונתו של דודי צועד בתהלוכת האחד במאי בין שאר חברי "פועלי-ציון", כעשר שנים לפני הירצחו. הנה חוט מקשר בין התאריכים. תמונה אחרת הנמסרת כאן היא מימי הנעורים המוקדמים, אחרי מלה"ע הראשונה. יענקל חניך בתנועת "השומר הצעיר" יחד עם דודי אחי אמי - ברוך (בוזשע) בן חווהלה (לבית נירנבערג) וחיים בוקסער, ועוד חניכים (בהם: לוקסמבורג, יוקאלע סאבאל, שטאנג ואחרים). לימינם נראה המדריך הבוגר, מתתיהו ויינר, לימים מתתיהו שלם איש בית-אלפא ורמת-יוחנן, משורר העמק, הטבע והחגים ("שבולת בשדה", "שה וגדי", "פנה הגשם" ועוד). אביו, שולם ויינר היה המורה של אבי ושל אחותו פיגה-פעלה בבית הספר "קדימה" בו לימדו בעברית.

